

# ՄԵԳԼՈՒ

## ՀԱՆԴԷՍ ՏԱՍՆՈՐԵԱՅ

ՀԱՐԱՐԱՆԻՑ

ԲԱՐՈՑԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ, ԳՐԱԳԻՏԱԿԱՆ, ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ, ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ  
ԵՒ ԶՈՒԱՐՃԱԼԻ ԳԻՏԵԼԵԱՅ

|                                                                                                                           |                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Կը հրատարակէ ամիս 10ին, 20ին և<br>վերջն: Ա- վերջն Բե- երբ զար ալ եւ ծախ-<br>վն հարկ 3 շաբաթի:<br>Տարիական գինն է 80 դրամ: | Ստորագրողներն պիտի լինեն:<br>Մեծ նոր խանութները 2 եւ 3 անգամ:<br>Մեծանը Տ. Յ. Ստորագրողներն հրատարակելու:<br>Զգուշան Տ. Ղ. Գ. Պաշտպաններն իւր-<br>հատարանը: Գրառք երկուսէն չաւելոյ չեն:<br>Եւ ծախել ամիսին իւրայ է:<br>Պատասխան մէկ անգամ հարկ 100,<br>2 անգամ 80, 3 անգամ 60 ֆարսէ: |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 20

Դ. ՏԱՐԻ 1859

ԲԱՐ 26

### ԳԹՈՒԹԵԱՆ ԳՈՅՐԵՐՈՒՆ ԴՊՐՈՅԸ

Երեք տարի առաջ այս մայրաքաղաքները  
Եւնի գաղութ աղջկանց դպրոց մը բացած ա-  
տենինն, և եղունք՝ որ ամենէն առաջ կը նետ-  
վի ամեն Եզգին ֆիստակար եղած թէ ազգայ-  
նոց և թէ օտարաց ձեռնարկութեանց դէմ, ձըշ-  
մարիտ ողջապէսները յորդորելով՝ գրեթէ այն  
դպրոցին բացման հանդէսին օրէն իմացուց իր  
ընթերցողներուն ու ազգին՝ թէ կրնայ ըլլալ,  
որ անկէ մեծ ֆիստներ առաջ գան:

Եյն աղաքարութեան վրայ՝ այն կողմերը  
քնակող և դպրոց մը հաստատուելու կարողու-  
թիւն ունեցող անձերէ ոմանք արթնցան ու  
լուսաւորչայ դպրոցին քովն եղած գետինին  
վրայ աղջկանց դպրոց մը շինելու խորհուրդ  
ըրին: Եյն խորհուրդին մէջ, արգելքներ ել-  
նելով դէմէնին, դժուարութիւններ ծագելով  
առաջին նիստէն ետեւ ցրուեցան ու ատեն ա-  
տեն երկու կամ երեք հոգի առանձին առան-  
ձին անոր վրայ կը խորհէին նէ ալ համարձա-  
կինք ըսելու՝ մեծ անփութութիւն ու անհոգու-  
թիւն ունեցան զօրծաղրութեան, և վերջապէս  
միտքերնուն փառա- հանեցին ղերենք տանջող  
այն խորհուրդը, ու հանգչեցան:

Մեղուն մէկ քանի անգամ ալ բզզալէն զատ  
տըք ու տկամք հոգնեցնող երկայն յօդուած  
մ'ալ գրեց ան ատենը. բայց շատերը զուցէ  
երկայն ընալէն վախնալով՝ ամենէն չ'ուզեցին  
կարգալ կամ ամեն մէկ երեսէն մէկ քանի տող  
կարդալով բան մը չըհասկցան:

Եւ որ վրայ ալ ձայն հանող չըկայ... տա-  
րի մը ետքը Մասիսի մէջ նամակ մը կը կար-  
դացվի ու անկէ ամեն մարդ կ'իմանայ թէ այդ  
մայրաքաղաքները մեծ բան մը չ'են ըներ իրենց  
դպրոցին մէջ. կամ անանկ կատարեալ դաս-  
տիարակութիւն մը չ'են տար մեր աղջկաներուն,  
որ մենք մեր ձեռքովը տալու կարող չ'ըլլանք:

Եյս նամակէն ետեւ, դարձեալ մեր կող-  
մէն լըռութիւն ու անհոգութիւն՝ և գլխաւ-  
թեան քոյրերուն կողմէն անհոգ յարատեւու-  
թիւն: Ետեն կ'անցնի, տարի կ'ըլլայ՝ մայրա-  
քաղաքները օր օրի դպրոցը մեծցնելու վրայ են  
և կարծես թէ յատուկ դիտմամբ իմն, կը թա-  
ղուն Եւնի՝ դաժու՝ ու կուգան Հիւսարախի  
ըսված թաղը Եզգային Պատրիարքարանի դը-  
րացի կ'ըլլան. ու իրենց աշակերտահիները  
հանդիսաւոր կերպով և կարծես թէ յաղթա-  
նակով մը Պատրիարքարանի դռանն առջև են  
կ'անցընեն կը դարձընեն:

Հոս չը մոռնանք սա հետևեալ զիպուածը մէջ բերելու, որ շատ յարմարութիւն ունի: Այս տարի Վատինացւոց Առաջնորդ Տեառն տօնախմբած օրը՝ մայրապետները մեր աղջիկներն առած՝ ի խեղճ իրենց եկեղեցին տանելով՝ իրիկունը երբ հրեշտակներու երամի մը պէս բոլոր ճերմակ հագուցած՝ ետ դարձուցեր կը բերէին ու պատրիարքարանի առջևէն կ'անցնէին՝ Թէքիրտաղի առաջնորդ Տ. Թադէոս ազգասէր և բարեջան արքեպիսկոպոսը ասոնք տեսնելով կը հառաջէ՝ ու չը զիտեմք ինչ ներքին դրդմամբ մը, «Մեղուն զրասեն եակը գտնեմ ու երթամ զրուցեմ որ աս ալ գըրէ» կ'ըսէ: Հետևեալ առտուն պատահմամբ իրեն ծանօթանալու պատիւը կ'ունենանք ու հոն դարձեալ այս Ազգասէր Անճը կը կրկնէ իր առջին օրուան խօսքը՝ և «կաղաչեմ, գըրէ» կը յաւելցնէ. — Մեր պարտքն է հայր բախնուս չը մնար՝ Սրբազան Պատրիարք հայրը մեզ երկուքնիս միահաղոյն կ'ուրախացնէ՝ ըսելով. «Ճէ՛», պիտի աշխատեմ, որ այս կողմերը աղջկանց դպրոց մը բանալ տամ. աս առտու ալ այս ինչ մարդը կանչեցի ու իրեն հետ խօսեցայ»։ Այդ յունանք որ Սրբազան հայրը իր այս փափաքած դպրոցը բանալ տալու աշխատելով՝ մօռցած չ'ըլլար Ազգը իրեն երախտապարտը ներու խոտովունքը, Թէպէտ ինքը ամեն ազգասերներու պէս ասով Ազգին բարիք մ'ըրած չը համարէր ինքզինքը. հապա իր առ Ազգն ունեցած պարտքը կատարած։

Ան ատեններն, որ Մեղուն բզրանքը լսելի չ'ըլլալով՝ պարտաւորեցանք բերանացի խօսելու այս դպրոցին գտնելած տեղին մօտերը բնակողներուն մէջէն մեղի ծանօթ եղողներուն՝ մեղի պատասխանեցին Թէ իրենք դպրոց մը բանան նէ ալ՝ դարձեալ ծնողք իրենց աղջիկները հոն կը խրկեն ու չ'են ուզեր ամենեկն իրենց աղջիկները այն դպրոցէն ետ կանչել։ Մենք՝ ըստ մեր կարեաց ջանացինք իրենց այս սխալ կարծիքը ուղղելու և աւելի համոզիչ ընելու համար՝ իրենց օրինակ բերինք հոս — Բեյք աղջկանց դպրոցին արդիւնքը. ուր այս դպրոցը ծնողք կամ — Բեյք ուսումնական անձինք չը բացած՝ բողոքականները բացած էին աղջկանց դպրոց մը, որուն մէջ լեցուած էին 150էն աւելի հայ աղջիկներ։ Իսկ երբոր — Բեյք իրենցը բացին՝ բողոքականաց դպրոցը

գացող աղջիկները կամաց կամաց ասդին եկան. այնպէս զի ասկէ ութ ամիս ատեն առաջ հոն հաղիւ 6 կամ 7 աղջիկ մնացած էր. կարելի է մինչև հիմայ դպրոցն ալ գոցված ըլլայ։

Ասի ճշմարիտ է, և ասի միմիայն — Բեյք բնակող հայերուն համար չ'է. ուր որ Հայու դպրոց գտնուի՝ ծնողք զանի չ'են Թողուր ու օտարադպաց դպրոցը զրկեր իրենց զաւակը՝ միայն Թէ անոնց դպրոցներուն մէջ գտնուած ուսմունքները ասդին ալ ի նոյն աստիճան գրանցվին. և հիմայ, որ հայերը իրենց Թէ մանչերն ու Թէ աղջիկները օտար ազգաց տալիք կըթուծեանք կը յանձնեն նէ՛ ինչպէս որ Մեղուն 23-ր Թիւին մէջ այս նիւթիս վրայօք զրկած նամակին հեղինակն ալ ըսած էր, — Երբուն մէջ կարգաւորեալ դպրոց չըգտնուիլուն կամ ամէն Թաղի մէջ չըգտնուիլուն համար է։ Աւերմի վերոյիշեալ կարծիքը ունեցողները կամ կրասալին կամ այս բանին անհոգ ըլլալով՝ իրենց անփութիւնը ծածկելու բարութանք կը փնտռեն։

Բայց զիցուք Թէ իրաւ բնայ այս կարծիքնին. ալ ասի զրուցելու իրաւունք մը չ'ունին այն անձերը. վասն զի Միախը մայրապետներուն դպրոցին վրայօք գրելու յօդուածին գրել չը կտրած օրէն վեց օր առաջ, այս Բոյրերը արդէն իրենց դպրոցը գոցելու խորհուրդը լըմնացուցած էին. ահա անոնք իրենց աշակերտուհիները ցրված են. ահա ծնողք զիշեր ցրելի դպրոց կը բնառեն իրենց աղջիկը հոն զրկելու համար. վերջապէս ահա ժամանակ մը, որ ալ մըձող մ'ունենալու երկիւղ չըկայ. կ'աղաչենք Վառձաբուրի, Վանկայի, Նէնի քաբուրի մէջ բնակող ամեն Հայերը, որ միանան աղջկանց դպրոց մը բանալու, ուր իրենց կամ Ազգին աղջիկները հայու կըթուծին առնեն, անկիրթ ու տգէտ չը մնան. զի մանչերը կըրթելով և աղջիկները երեսի վրայ Թողելով՝ աւելի քան կ'ըլլայ Ազգին քան Թէ օգուտ, երբ ասոր հակառակը մանչերու կըթուծեն աւելի աղջկանց կըթուծեան հոգ տարվի նէ՛ քան սը այնչափ մեծ չ'ըլլար։ Կ'աղաչենք, որ այս դպրոցը բանան՝ և կարելի եղածին չափ շուտ բանան. որպէս զի Մայրապետներուն դպրոցը գացող աղջկանց մէջէն եթէ ուսման փափաք տուողներ եղած են նէ՛ իրենց փափաքը փո-

Երևին չըմնայ ու կարող ըլլան իրենց ուսման ընթացքը շարունակելու : Կ'աղաչենք , Սիրելի աղջայինք , մի դանդաղեք 'ի սէր Նգգին , այն և այլ աղջկանց պարկեշտ ու պատշաճ կրթութիւն մը տալու :

Չ'ըլլայ որ , մեր այս յոգուածէն ուսած՝ թէ Սրբազան Պատրիարք հայրը կը ջանայ աղջկանց դպրոց մը բանալու՝ դուք անհոգութիւն ընէք զանի բանալու . վասն զի եթէ նորին Սրբազանութիւնը բանայ նէ ալ ձերը եւեւ չ'ըլլար . և եթէ դուք ձեր թողին մէջ բացած բլաթք նէ՝ կրնայ ուրիշ թաղ մը հաստատովիլ անորն ալ . . . :

Հոս արք մասին մեր խօսքը կենքէկն ու  
ուշ, ասոր հետ քիչ լատ վերբերութիւն ու  
նեցող անցքի մը վրայօք ալ մէկ երկու խօսք  
ընել կը ցանկանք : Անցած օրերուն մէջ, Մա  
սիաի գթութեան Վոյրերուն զպրոցին վրայօք  
գրած յօդուածն ու Անդունի հաւատաւորսու  
թիւն վերնագրով յօդուածը տան մը մէջ,  
շատ մը անիրաւ խօսքեր զուցեյիւ առիթ է  
տուեր անանկ անձի մը , որ իրաւամբ կամ յա  
նիրաւի ուսումնական ճանչցըված է Ազգին մէջ  
շատ տարիներէ 'ի վեր , որ ամեն ատեն ջանա  
ցած է ինքզինք հաւատոյ վարդապետութեանց  
շատ հմուտ կամ բուն բառը զուցեյնք աստ  
ուածաբան կարծեցեյելու , որ Ազգին բարիք մը  
ընելու փափաքող քանի մը անձանց սենեակը  
այլ և այլ կերպերով ու կերպարանքներով  
ամեն ատեն սըպրդած, և անոնց ընելիքը ապար  
դիւն թողնելու յաջողած է . վերջապէս անանկ  
անձ մը , որ շատ ատենէ 'ի վեր Ազգին լուսա  
ւորեալ մասին իրաւացի բամբասանացն են  
թակայ եղած է դժբաղդաբար :

Թակայ եղած է դժբաղդաբար :  
Եւս անձը կ'ենէ սանկ կ'ըսէ հոն , երբ  
Մեղուին կամ Մասիսին (որն ըլլալը աղէկ չը  
գիտենք) վերոյիշեալ յօդուածներէն մէկը կար-  
դայովէն ետեւ անոր վըայօք խորհրդածութիւն  
կ'ըլլայ :

Ըստի՜ մի միայն պապական բւլղալու դէ՛հ են՝... Ըստով ըսե՛կ կողմէ՛ այս անձը, թէ՛ Մեղրուն և Սաախաւը, միայն պապականութեան դէ՛մ կը գրեն, և պապականութեան դարձողներուն վրայ կը

ցալին, կամ հայերուն՝ միմեայն սլափական ըլ-  
լալէն կը վախնան, և եթէ հայերը բողբոջական  
կամ անհատաւոր կամ աստուածեան կամ անասու-  
ռած ըլլան նէ՝ հոգերնին չ'ըլլար...

Իս անձը այս խօսքը անդիտութեամբ զըու-  
յած չըլըընար ըլլալ՝ վասն զի ուսումնական  
ըլլալուն հաստացած չենք նե ալ՝ այնչափ ալ.  
անխեղք ու խօսք չըհասկըցող կամ այսչափ  
պարզամիտ ալ չենք կարծեր . ուստի կը  
հաստանք, որ մի միայն չարութեամբ, և  
պարզամիտ խաբելու ու մեղ զայթակղելն  
լու զիտուորութեամբ զըուցած է . ասոր հա-  
մար չ'ենք կրնար հետևեալ մէկ քանի խօսքը  
իրմէն խնայել իր ըսածին պատասխան :

Հայոց Ազգը, որ ազգութեան պայմաններուն մեծադոյն մասը կորուսած է՝ այսօր ինքզինքը պահպանելու ամենամեծ զօրութիւն մը ընդդէմ դառնալու . և այս հաւատքն ալ բառնի իր հաւատօքը . և այս հաւատքն ալ բարեգործարար ուրիշ ամեն բրիտանիայ եկեղեցիներէն սխալական կամ նոյնիսկ հռչակական ըլլալով՝ ալ աւելի հաստատ կապ մը կ'ըլլայ Հայոց ազգութեան . այո՛ լուսաւորչական հաւատքը ազգութեան կնիքն է Հայերուն . և ա՛ն է կրնանք բռնել մինչև այսօր հայութիւնը պահողը . և ա՛ն է գարձեալ զանի տակաւին պահելու յոյս տուողը : Ասկէ կը հետեւի, որ մէկ կամ քանի մը Հայեր կամ Հայերու բազմութիւն մը այս Նիկիեցիէն զատկելով՝ Հայ ազգէն ալ ելած կ'ըլլան . անոր ուժն ու զօրութիւնն ալ կը պակսեցնեն . և լուսաւորչական եկեղեցիէն դուրս ելնելէն ետեւ, կուզեն պապական ըլլան, կուզեն բողոքական, կուզեն նոր կրօնք մը սահմանեն՝ միշտ մի և նոյն փառքը կուտան Հայոց ազգին : Ուստի երբոր մէկը ազգութեան կնիքին պահպնելուն կամ եղծվելուն վրայօք կը խօսի՝ լուսաւորչական եկեղեցիէն զատ ամեն եկեղեցիները մէկ աչքով կը նայի ու անոնցմէ նախամեծարը ո՛րն ըլլալը չը բնորոշէր . զի ինչպէս ըսինք, անոնք ամենն ալ հաւասարապէս փնտսակար են Ազգութեան : Ուստի ազգասէրները մի միայն կը փոփաքին, կը քանան, կ'աշխատին՝ որ Հայ մը լուսաւորչական եկեղեցիէն դուրս չ'ելնէ . ելնելէն ետեւ ազգասէրը, որ միմիայն Ազգը կը մտածէ՝ հոգ չ'ընէր թէ այս ինչ կամ այն ինչ եկեղեցին աւելի բնորոշէր . աստի թող գացողը մտածէ . ինք

միմեայն իր ազգէն անհատ մը պակսելուն վրայ կը ցուէի : Գացողն իսկ եթէ իրեն դայ ու ընտրելին խնդրէ՝ անի մինչև վերջին կէտը լուսաւորչական եկեղեցիէն դուրս չ'ելնելու պիտի յորդորէ զանի :

Մենք ալ, որովհետեւ ոչ եկեղեցական աստիճանաւոր ենք, ոչ կրօնքի պաշտօնեայ և ուսուցիչ և ոչ աստուածաբան՝ և որովհետեւ կրօնք, հաւատք, եկեղեցի բաւերը գրիչնուծայրը կը բերենք նէ՝ մեր ազգութիւնը ճանչցնելու համար և եթէ՝ մեր ջերմ ազգասիրութեան մեղի աղաւթը ցաւերուն մէջ, լուսաւորչականէն զատ ամեն եկեղեցի մէկ ջրով կը լըւանք և մի և նոյն աչքով կը նկատենք՝ ու պարզամտները մեր վրայ գայթակղեցնելու ելնող անձէն կը սպասենք (որովհետեւ աստուածաբան քարոզված է) այն եկեղեցիներուն, ո՛րը ճշմարիտ, ո՛րը ճշմարտանման և ո՛րը սխալական ըլլալը հասկցնելը : Թէպէտ վստահ չ'ենք թէ ժողովուրդը անոր բանբերներուն կամ գրիչներուն (որ երկու տող բան գրելու վախցող ըլլալն ալ գիտենք) կը հատալ :

### ՀԱՅ ԳԵՂԹԱԿԵՆՈՒԹԻՒՆ

Գրեթէ ամբողջ մ'ի վեր պաշտօնեայ կամ մուրջին ասդիլի կողմը ամեն օր բազմութիւն մը կայ զիջված : Երեսնին դէպ 'ի Իւսկիւտարի ծովասանդուխը (խաբէլէ) շտկած . ասոնք ամենն ալ խեղճութեան հանդիսատես կը կենան . և կրնանք քնել թէ չըկայ ոք՝ որ եթէ ոչ աչքուն մէջ խոնաւութիւն մը, դոնէ սրտին մէջ տրտմութիւն մը չ'զգայ : Տեսածնին Չեչան ընտանեաց՝ նաւերէն 'ի ցամաք իջնելն է . . . :

Ե.յս թշուառները իրենց հայրենիքը թողած իրենց արտերն ու այգիները ձգած, տուներին մերկացուցած և գուցէ դուռներուն բանիքն ալ վրան՝ կ'եննեն հեռաւոր աշխարհներ կը փախչին . արտաւերջ լըցած աչքերին հազարաւոր անգամ կը դարցընեն նորէն նորէն նայելու իրենց հայրենեաց վրայ, որ կը կարծեն թէ զերենք կը կանչէ, իրենց հոռէն կուլայ ու կը պօռայ կ'աղաղակէ, կը հառաչէ . . .

Բայց անգամ մը ճամբայ ելած են՝ ալ երթալու է . . . :

Սիրելի՛ ընթերցողք, Չեչաններուն այս աղեկտուր փախուստը տեսած ատեննիս, երբ սիրտերնիս տալիս ու վրայ կ'ըլլայ՝ անգամ մը միտքերնիս բերնէր մեր հայերուն ալ գաղթական երթալը ասդին անդին՝ ու բաղդատենք անոնց չուն կամ փախուստը Չեչաններուն գալուստին հետ . և ապա մտածենք թէ ինչեղաւ մեր գաղթականաց վախճանը :

Ըն ատենն որ, Հայաստանի մէկ ծայրէն միւսը ցանցաւ կը գտնուէին բարայրներ ու խառնջներ ուր մէկ քանի հայ պաշտօնէր կարող ըլլային, և բոլոր աշխարհին մէջ կայծակի աւրազութեամբ կը շրջէին հուր, սուր . ահ, մահ. տանջանք, չարչարանք . գերութիւն, ուրացութիւն՝ ան ատենն որ այրն իր կնոջ հայրն իր որդեց, մայրն իր աղջկան արիւնք կը տեսնէր օձապտոյտ դալարմամբ դետնին երեսը տան մէջ, սենեակներու, անկողիններու, օրոցներու մէջ վազելը, ան ատենն որ բարեպաշտը, սրբազան անթմներուն անարգիլը, տաճարներուն պղծվիլը և տաճարներուն չափ սըրբազան կոյս աղջկանց առակվիլը արտասուլթոր աչքերով կը դիտէր . ան ատենն որ, Հայոց բազմութիւնը ա'լ կարող չ'էր խառնի ճաղանչանհուն բողբոսութեան մը հորդան տուած քայիքներուն առջև թուալ մը շինելու, ան ատենն կ'ըսենք, որ մեռնելու կամք և յօժարութիւն ունեցողը կարող չ'էր իր մահուամբն իր ընկերին գէթ կեանքն ազատելու ինչ կը մնար արդեօք հայերուն ազատութեան և կենաց փորձ մը . . . :

Եհա այս ատեննին մէջ է, որ հայերը իրենց հայրենիքը թողուլ ու փախչել կը փորձեն . հայրենիքն՝ ալ զիրենք պատապարելու անկարող է . ուստի ուրիշ ազատամարտն մը փնտրելու է . հայրենիքն ալ իրենք պահպանելու անկարող են . ուստի պէտք է որ զանի թողուն, որպէս զի թշնամին հոն իր գաղանական արեան ծարաւն անցընելու ճարակը չը գտնելով, ալ ելնէ երթոյ անկէ :

Եհա այս դիտաւորութեամբ է, որ Հայերը կ'եննեն իրենց հայրենիքէն ու հեռաւոր աշխարհներ փախչելու բիւրաւոր արկածից մէջ կը նետեն ինքզինքնին :

Չեչաններուն գաղթականութեան բուն

պատճառը մարդու բնական եղած սիրոյ մը պակսութիւնն է. իսկ մեր նախնեաց զաղթակա նութեան պատճառը իսկական յանկարծազան և անսովոր հիւանդութենէ առաջ եկած մահն էր երկիւղն է: Չեզանեքը կրնային իրենց երկրին մէջ նստիլ ու քիչ առեռնէն զույգ աւելի երջանիկ ալ ըլլային. միայն իրենց ցարդ ունեցած ազատութիւնը կամ լաւեւ է ըսել ազատութեան եղանակը կորուսած պիտի ըլլային. անոնց հայրենեաց տիրապետողը նախնի բարբարոս աշխարհականներէն չէր, որ իրենց աշխարհականութեան փառքը, գրաւած երկիրնուն աւերակ ու անապատ դարձնէին մէջ կը փնտռէին, այլ այն քաղաքակրթեալ աշխարհականներէն է, որ իրենց ժողովուրդին արիւնոջն ու գանձովը ձեռք բերած երկիրնին ալ քաղաքակրթեալ ընելու երջանկութեան կը փափաքէին: Աստի Չեզանեքը կրնային աներկիւղ և տարագոյի համար ալ վտահա՛ մը նալ իրենց երկրին մէջ ու սպասել իրենց տրվելիք կրթութեանն ու հրահանքին. սակայն մարդու բնական է գրեթէ հայրենեաց սէրը և օտարի մը ոտք հայրենիքի մը վրայ իշխանաբար կոխէ նէ՛ նոյն ոտքը անոր որդւոյ սրտին վրայ կոխած կ'ըլլայ. զաւակ մը, որքան չար, որքան հայրուրաց և որքան օտարաւէր կամ անտարբեր ըլլայ, չըրնար իր սրտին մէջ ցաւ մը չ'զգալ երբ իր հօրը տանը ոտնակոխ ըլլալը տեսնէ. ուստի Չեզանեքուն զաղթակա նութեան պատճառը միմիայն այն բնական ըզգացումն է. միայն այն հայրենասիրութիւնն է, զոր ունեցողը աւելի կը սիրէ մահու մեռանիլ կամ ամեն հեշտութիւն կորսնցնել քան թէ իր հայրենեաց ազատութիւնը վերցած տեսնել. «երթա՛մ, երթա՛մ, քեզ ազատելու ճար մը չեմ կրնար ընել նէ՛ զոնէ բու գերութիւնդ չը տեսնեմ», ըսելով կը փախչին:

Այս կերպով զաղթողները ուրեմն կրնան բաւական ժամանակ ունենալ, իրենց ստացուածքն ալ հետ առնելու, իրենց անձին ամեն պիտոյքներն ու իրենց ճամբորդութեան հարկաւոր եղած ամեն բաներն ալ հետ առնելու. բաւական ժամանակ կրնան ունենալ հազար ու մէկ բարեմաղթութիւններ ընելու իրենց սիրելի հայրենիքին, հարիւր անգամ պաղնելու անոր հողին ու բարերը և բիւրանգամ հրաժարական ողջոյն տալու անոր...

Միայն այսպէս չէ՛ր մեր հարց զաղթակա նութիւնը. անգոյ, անօրէն, անորում, բարբարոս և արիւնարբու բռնաւորներու կամ լաւ ևս, բռնականներու անգութ հրամանացն ու անխելք վճիռներուն զործագիր՝ պաղ արիւն դահիճներուն ճիրաններէն ազատելու համար՝ ո՛չ կահ կարասիք, ո՛չ հարստութիւն, ո՛չ հաղնելիք, ո՛չ ուտելիք, ո՛չ խմելիք առնելու տոհմ ունէին. ամէն մէկ ուշացած քայլին՝ մահու բերանն ընկնելու վախը կար, փախչելու էր. և փախտականներուն մէջէն մարդու ձեռք ընկնողը, մահու ձեռք ընկած կ'ըլլար: Փախչելու էր, և առանց էն կարեւոր բաներն ալ առնելու. փախչելու էր, զի հրդեհը արդէն պար առած էր բոլոր իրենց քաղաքը, և սենեակը, փախչելու էր, մօրէ մերկ՝ միայն այրն իր կինը բաղկացը մէջ առած, մայրն իր մանկոյն. կոյն իր փեսացուն ճիտը պլլոված ծերը իր որդւոյն ուսոց վրայ, պառան իր զաւակին սրտին վրայ հեծած: Փախչելու էր, ճամբան հոգնողը իրեն համար էն հաղուազիւս բռն՝ ալ թողնելու ստիպված, փախչելու էր առանց վարկեան մը դառնալ իրենց ետեւը թողած հարստութեանց, ստացուածոց, արտերուն, այգիներուն վրայ նայելու. փախչելու էր տունն իրենց մեռած ու կիսամեռ ազգականներուն զխաները դիտելու, որ իրենց ճամբուն վրայ արիւնով մածված կը կենային կամ հեղձամիջուկ ձայնով մը կը հեծէին. փախչելու էր փութային ու իրենց աչերը արասուքով լրցված՝ կը մթննոր և իրենցմէ ճամբան կը պահէր. փախչելու էր փութային առանց զիտնալու թէ ուր կ'երթան և թէ զայսպէս տեղերնին հանգստութիւն պիտի գտնեն թէ ոչ. փախչելու էր փութային վերջապէս՝ առանց և հրաժարական ողջոյն մը տալու իրենց հայրենեաց, որ թէպէտ քաղցր էր և սիրուն մինչև այն ատեն իրենց համար՝ սակայն անօրինաց զօրութիւնը սոսկալի ըրեր էր իրենց դունի. անոր դետերուն ու առուններուն կարկաշտ սոսկում կը բերէր իրենց ու կը փախչէին. անոր քաղցրանուագ թուշուններուն ձայնը, որոնք ալ ծակէ-ծակ փախած էին, ահարկու կու գար իրենց ու կը վազէին. անոր ծաւերն ու ծաղիկները, սոսկիներն ու բոյսերը, զերենք բուսնէր համար թեւերնին երկնցուցած դահիճներ կ'երևային իրենց աչացն ու կը խուսափէ:

ին՝ անոր անտառներն թշնամեաց ամբոխ կ'երևար ու կը փախչէին . անոր իրենց եղբարցն և հետևաբար իրենց արիւնոջն ուռգված ու ողորված հողը կ'էրէր իրենց ոտքերը , ու կը փութային ինքզինքնին անոր վայէն անդինն տեղը . ուստի փախչելու կը փութային . և չը կար մէկ զօրութիւն մը , որ զանոնք վայրկեան մը կայնեցնելու կարող ըլլար . . . . .

Սակայն ձայն մը լսեցին փախտեալք ու վայրկեան մը շուարեցան . ձայն մ'ալ լսեցին ու վայրկեանմը կանկ առին՝ ձայնը երբորդ անգամ լսնուն վրայ՝ հաստատ միտքերնին դրն կայնելու ու մտիկ ընելու . . . : Ըսի հայրենեաց ձայնն էր , Հայաստան Սօր քաղցր ներդաշնակաւոր միազամայն և ահագին ձայնն էր , որ իր զաւկըններն կը կանչէր . սա ձայնը փախչողները լսեցին կայնեցան , որ սա խօսքերը տուաւ :

«Որդեա՛կք իմ , կ'երթաք իս սգոյ ու արտասուքի մէջ թողնելով . գացէք Լստուած հետերնիդ ըլլայ . գացէ՛ք զի գիտեմ , որ ձեր արիւնը ալ ինծի օգուտ մը չընէ լէն զատ իս ան մխիթա՛ր սգոյ մէջ պիտի նետէ . գացէ՛ք , բռնաւորներուն դէմ զառնաք նէ՛ ձեր դիակներէն զատ ուրիշ բան մը չը պիտի կրնաք ընծայել ինծի . գացէ՛ք՝ ես ձեր քաղաքներուն ու տուններուն փլատակաց ներքեւ , ձեր եղբարցն ու իմ որդւոցս դիակները կուրծքիս վրայ առած արտասուած ատենս , գոնէ՛ սա մխիթարութիւնը կունենամ՝ որ ձեզ , ա՛լ ես պաշտպանել ու պատսպարել չըկրցած ատենս , դուք ինքզինքնիդ պահպանելու կարող պիտի ըլլաք . գացէք ու իմ սահմաններէս դուրս ելած ատեննիդ ուրախ պիտի ըլլամ ձեր ազատութիւնը տեսնելով . գացէք իմ սիրասնունդ զաւկըներս . այլ այս ցաւալի բաժանման կէտիս մէջ սա մէկ զրուցելիքս ալ մտիկ ըրէք : Ո՛ւր որ երթաք՝ մի մոռնաք իս , ու ձեր իմ որդիքս ըլլալը . մի մոռնաք ձեր Հայաստան Սայրը . մի մոռնաք ձեր հայ նահապետը . անոր անունը միշտ կրեցէք ձեր վրայ , որ ձեր որդիքն ալ չը մոռնան ձեզ ու իս . չը կորսնցնեն իրենց նախնիքը . չը մոռնան իրենց մայրը , չուրանան իրենց ով՝ ըլլալը : Ո՛ւր որ երթաք՝ մի մոռնաք դուք ամենքնիդ ալ մէկ հօր ու մօր զաւկըներ ու իւրարու եղբայր ըլլալնիդ . և ջանացէք որ միշտ մի և նոյն մնաք . ձեր ամենուդ ալ միութիւնը պահելու ջանացէք . ու՛ր որ երթաք՝ մեծ ու

երբեմն շատ զօրաւոր ազգի մը մնացորդն ըլլալը ճանչցընելու նայեցէ՛ք , որ փառաւորվիք , ու կարեկցութիւն բերէք ձեր վրայ . ձեր ազգութեան կապն ու կնիքը անկորուստ պահեցէ՛ք , որպէս զի , ես ալ ուր որ ալ ըլլաք՝ տեսնեմ ձեր հարազատութիւնը , միութիւն պահելով ստացած զօրութիւննիդ ու ուրախանամ , և իմ բարեմաղթութիւններս ձեզի ուղղեմ դէպ ՚ի երկինք . գացէ՛ք հիմայ և եթէ տառապեալ , որդէսէր ու թշուառ մօր մը իր զաւկընէքէն բաժնըված վայրկեանին անոնց տուած վերջին խրատը մտիկ ընէք՝ ես ալ ձեզ ամենքնիդ կօրհնեմ բոլոր սրտով : Գացէ՛ք աստուած հետերնիդ ըլլայ :

Փախչողները քայլ կոխեցին ու հազիւ երկու անգամ աջ ու ձախ ոտքերնին իրարու առջև դրած էին՝ ահա ուրիշ ձայն մը կարծես երկինքէն , կայնեցուց զիրենք , և այսպէս խօսեցաւ :

Ո՛վ իմ թշուառ ամենասիրելի ժողովուրդ , վայրկեան մ'ալ մահու երկիւղն ու վտանքը ինծի , Հայաստանեայց Եկեղեցւոյն համար կրեցէք ու ձենէ զատվելով իր վայելչութիւնը , փառքն ու պարծանքը կորսնցընելու թշուառութեան դատապարտված անբախդիս մէկ վերջին խօսքը մտիկ ըրէք : «Սախ կ'աղաչեմ զձեզ , ո՛վ վատաբաղդիկ հայեր , որ ձեր որդեկորոյս Թշուառ Սօրը հեծութեան ցաւալի ձայնով ձեզի տուած վերջին խորհուրդն ու ՚ի փրկութեան ձեր վերջին խրատը միտքերնուդ չը հանէք՝ անոր արդէն կարեւոր խոցված սիրտը չըկտրտելու համար . յետոյ կ'աղաչեմ զձեզ , որ իս ալ չը մոռնաք ամենեւին . ես ամեն ատեն ամեն տեղ ձեզի հետ եմ աներևութաբար՝ ջանացէք , որ զիս երևութացնէք . չ'ուրանաք իս , չը մերժէք իս յօգուտ ձեր :

Մինչդեռ դուք , ձեր երկրին մէջ նստած էիք ու ձեր քաղաքականութիւնը կը վայելէիք՝ ան ատեն ես ձեր հոգւոյն փրկութեան և եթէ պաշտօնատունն էի . զի ան ատեն ձեր ազգութիւնը աւրող , անոր կապը քակող , կնիքը եղծող և ո՛չ մէկ զօրութիւն մը կար . օտարներ ալ գային ձեր մէջ՝ չ'էին կրնար վնաս մը հասցնել : Իսկ հիմայ , ձեր քաղաքականութիւնը կորսնցնելով ըլլալէն զատ՝ ձեր երկրէն ալ կ'եւէնէք օտար երկիրներ կ'երթաք օտարներու խառնըվելու . և գուցէ այդ բազմութիւնը մինչև իր էն հեռաւոր տեղն որ հասնի՝ շատ հա-

տուածներ պիտի թողնէ իր ճամբուն վրայ . ուրով չը պիտի ունենաք ձեր արդէ ուժն ալ . ու պիտի երթաք դատ կատ տէրութեանց , տարբեր կառավարութեանց քաղաքականութեան հպատակելու . ուր քիչ ատենէն պիտի կորսը վիք, անհետանաք՝ եթէ ձեր ազգութիւնը պահող միակ միջոցը ցոյս ուրանաք . այո՛ սիրելի ժողովուրդ , ձեր կեանքը ազգի կենաց չափով չէ՛ զովուրդ , ձեր կեանքը ազգի կենաց չափով չէ՛ այլ մարդու կենաց չափով պիտի հաշըվի՛ և գուցէ ձեր կենաց հետ պիտի վերջանայ ձեր ազգութիւնն ալ , ու օրուան փշած հովն ալ փոշիներուն ու հողերուն տակ պիտի պիտի ծածկէ ձեր յիշատակը՝ եթէ իս մունաք ու ուրանաք : Իսկ եթէ իս ընդունիք՝ ան ատեն ձեր ազգութեան պահպանութիւնը և հետևաբար ձեր կատարեալ պաշտպանութիւնը պիտի գրտնէք : Հայաստանի Նկեղեցիին , որ ցարդ ձեր հոգւոյն վրայ միայն կը հսկէր՝ այսուհետեւ ձեր անձին պահպանութեան վրայ ալ պիտի հսկէ՝ եթէ դուք ալ ուզէք անոր ձեր վրայ պարզած թեւերուն տակէն դուրս չ'իջնել :

Հայաստանի Նկեղեցիին նախանձառ, փառասէր , շահախնդիր չ'ըլլալէն զատ , մոլեւանդ ալ չէ , և ուրիշ եկեղեցիները չը յարգող կամ բամբասող չ'է նէ ալ զիտնալով որ ձեր և ձեր ազազայ սերնդոց կենաց ապահովութեան համար , ձեր նախնի եկեղեցւոյն մէջ մնալնիդ հարկ կ'ըլլայ՝ կը փափաքի որ նոյնին մէջ մնաք ձեր ազգութեան կենաց համար . կը ցանկայ որ անկէ չ'օտարանաք . չ'եմ ուզեր որ մարդասէրաց ըլլաք՝ այլ օտարամոլ ըլլալնուդ առաջ դալիք ազգակոյժան վտանքներն ալ անտես ընել տալ չ'եմ կրնար . վերջապէս սիրելի ժողովուրդ , իրաւունքայ հիմնարկած եկեղեցիին հայերուն միութիւնը պարփակող կապն է՝ ով որ կըսպըղի ան կապոցէն դուրս կ'եջնէ՝ իր հայութիւնը կը կորսնցունէ , ու կը մարի կ'երթայ :

Ուրեմն Հայէ՛ր , նազելի և անզուգական Սօր սիրուն համար , ձեր կենաց ու երջանկութեան իսկ սիրուն համար և ազգութեան յարատևութեան համար մի մերժէք զիս , ուր որ ալ ըլլաք . ու մի օտարանաք ինէ՛ երթալ ուրիշներուն յարելու յօժարութեամբ : Չեղ օտար փարախ հրաւիրողը , ինքզինքը երկինքէն իջած ալ հաւտացնէ ձեզի՝ մի ընդունիք . մի հետեւիք անոր . այլ հարածեցէք վանեցէք զանի

ձենէ հեռու . . . :

Եսի կը խնդրեմ բենէ սիրելի ժողովուրդ , ու արտասուելից աչերով ձեր երջանկութեան միջոցը ձեռքէ չ'զգելու կը պաղատիմ . . . Գնա՛ ի խողաղութիւն . . . :

Հայերը , որոնց միտքէն օտար եկեղեցւոյ մը յարելու խորհունդն անգամ չ'էր անցներ՝ տեսնելով Վշմիածնայ փառազարդ եկեղեցւոյն այս արտասուքը ու լսելով անոր աղիողորմ պաղատանքը՝ վայրկեան մը շուարեցան մնացին խորին ու տխուր մտածութեանց մէջ թաղվելով . բայց կայնելու ժամանակ չ'էր . ուստի ի փախուստ աճապարեցին :

Չարն ընդ հոսալ :

## ՄԱՐԿԵՂԻԱ ԵՒ ՓՐՈՍԻՆԷ

Աս ջրնաղագեղ Մարկեղիան , Տրախանոսի բազառորութեան օրերը , Ապողոդոր անունով երեսնի նարտարապետի մը աղջիկն էր , պզտիկուց պարկեշտութեան կրքոված : Քանգակագործներն ու ցկարիջները գեղեցկութեան գաղափարը ունենալու համար՝ շատ կուգէին որ ասոր պատկերը նկարեն , ասի բող չ'էր տար . բայց որջափ որ ինքն ու ծնողքը չ'էին ուզեր աս բանը նե՛ ընդ հակառակն ամեն տեղ իր կերպարանքը նկարված կամ քանդակած կը տեսներ Մարկեղիա : Հռովմի բոլոր պատկերահաններն ու արձանագործները լսելին քե Մարկեղիան տեղ մըն է գացեր՝ իրենք ալ կերբային . ու իրենց մատիտովն անոր գեղեցիկ դմքը , վեհատեսիլ ու զարմանալի հասակը փափաքանօք կը նկարէին . և եբէի , Փյօրայի ու Աստղիկի անունով տաճարներն ու պալատները կը զարդարէին : Մարկեղիա եւ փրոսինէ ասանկ գեղեցիկ ըլլալէն զատ՝ խելացի , գոաւթաբարոյ ու զիտուն ալ էր : Գեղարուեստներու և բանաստեղծութեան աղէկ հմտութիւն ունէր . յիշատակարժանի ոտանաւորներ կը շինէր , ու նարտարապետութեան ալ անանկ կիրք ու անաչառ ընտրող էր , որ Ապողոդոր իր հայրը իր շինելիք շէնքերուն նախագիծը անոր քննել կուտար ու բանի մը համար աղէկ է չ'էր ըսեր՝ միեջեւ որ անոր չը

ցուցնենք : Տրայիանոսի մեռնելէն ետքը , Ադրիանոս կայսր նստաւ , որ իր կայսերական ծիրանիին տակը՝ արուեստաւորի փառասիրութիւն կը պահէր . վասն զի տերութեան մէջ ամենէն մեծն ըլլալը հերիք չընէպէտեմ կուգէր , որ իր ժամանակին ամենէն երեսելի նկարիչն ու ամենէն վարպետ ճարտարապետն ալ ինքը ըլլայ : Ուստի Աստղիկին տաճար մը շինել տրվաւ . նախագիծը ինք քաշելով : Ապողոդոր չը վախցաւ աշխարհիս տերոջը շինած բանին մէջ պակասութիւն գտնելու : Ադրիանոս վարպետ ըլլալու սնտաւարութեամբ բարկանալով՝ միտքը դրաւ , որ վրէժ առնէ անկէ իր վարպետութեանը չը հաւնելուն ու իր ծառան ըլլալովը գինքը բարկացնելուն համար : Ան միջոցին , Հռոմի մէջ խռովութիւն մը պատահելով , կայսրը իրեն դիպող առիթ մը սեպելով առ բանը՝ Ապողոդոր խռովարարներուն ցուցակը անցընել տրվաւ : Ետքն ալ սուտ վիճակերու ձեռքով դատաստանի մէջ ամբաստանել տալով՝ վատ դատաւորները առանց քննելու դատաւարտեցին այն անուանի ճարտարապետը . Ադրիանոս կայսրն ալ անոր սպանութեան վճիռը տուաւ :

Մարկէղիա Եւփրոսինէին առ մեծ արուեստաւորին այսինքն իր հօրը վրայ ցուցնցած որդիական սիրոյն ու մեծարանացը նմանը ամենեւին տեսնելով մէջ : Առաջ գնաց Ադրիանոսին ոտքը ինկաւ . ու երբոր չը կրցաւ անոր սիրտը քաղցրացնել իր քափած արտասուքներովը՝ մինչեւ հօրը սպաննըվելու տեղը հետը գնաց . ետքը տուն գարձաւ անանկ միտքը դնելով՝ որ ալ անմեղ դատաւարտեալին սպաննըվելուն վրայ չապրի : Բայց ստանկ սոսկալի կերպով գտնուած ըլլալէն շտեմ , գեռ հօրը քով չը գացած խելքին խորհուրդ արքայոց . ան ալ իր անունն ու իր որդիական սիրոյն յիշատակը յաւիտեան անկորուստ պահելու համար շենքի մը նախագիծ տուաւ իրեն :

Ան նախագիծը ձեռմով մարմարիոնէ պղտիկ տաճար մըն էր : Տաճարին մէջ սիւններու վրայ առած հոյակապ ձեւերիքի մը մէջ տեղը Ապողոդորի արձանը դրված էր : Ան անուանի ճարտարապետին չորսդին բոլոր արհեստից նշանները դրված էին . ու իր մէկ ձեռքն ալ աղջկանը կուրծքին վրայ դրեր էր . առ մէկ քարէ մը շինված արձաններուն վերի դին ալ անմահութեան Աստուածուհին կար , որ Ապողոդորին գլուխը կը պսա-

կէր : Ան արձանին մօտը պորփիրէ գերեզման մը կար , որ ճարտարութեան ոգիները բոլորտիքը շարված արտաք կը քափէին . մահն ալ գերեզմանին վրայ դրված քարը իր մանգաղին ծայրովը վեր կը վերցնէր : Հոն տեղն ալ քանի մը արձաններ կար մէկ քարէ մը շինված , որուն վրայ ասանկ վորված էր : Եւփրոսինէն իւ մօրը գիրկէն փախչել կուգէր , որ Ապողոդորին քովը երբայ . ձախ ձեռքը պորած քուղք մը կար , որուն վրայ ալ սանկ գրված էր : « քող տուր ինձի , իս կը կանչէ կոյ , անոր մեռնելէն ետքը ալ ես չեմ սպրիւր » :

Մարկէղիայի մայրը քող տուաւ որ առ բազմածախ շենքը շինել տալ . վասն զի կը յուսար որ իր սիրական աղջիկը խելքը միտքը իր արհեստին տալով՝ կսկիծը քիչ մը մոռնայ : Եւ իբրացընէ Մարկէղիա մինչեւ որ առ շենքը լմնցուց նէ՝ անանկ երեսցուց , որ իր որբութեան վիճակը համբերութեամբ կը քաշէ կոր : Ապողոդորի յիշատակին համար շինված տաճարը տարի մը քշեց . քանի որ գործը առաջ կերբար՝ այն իր գեղեցիկ դեմքը կը գուարբանար : Երբոր շինվեցաւ լմնցաւ՝ աղջիկը նորէն առջի պէս երեսը կախեց . ու սկսաւ կերակուր չուտել . շատ ստիպեց բախաննէ գանի մայրը , որ իր աղետալի դիտաւորութենէն ետ կենայ . բայց ճար չեղաւ : Մարկէղիա քանի մը օրվան մէջ հալեցաւ . ու մօրմէն իր կամաւ մեռնելուն համար բողոքին խնդրելով մեռաւ :

Անա ասանկ իր կեանքը վերջացուց Ապողոդորին աղջիկը . մեռած ատենը տասութիւն տարու է հինք ամառ էր :

## ԾԱՆՈՒՑՈՒՄ

Յուաններէն մաթեմատիկական ընտրելի գիրքեր կան ծախու . գեղեցիկ կազմով , և պիտի վաճառվեն նոյն իսկ Բաբելոն մէջ ունեցած գինովը . ուղղը կընայ Մեղրուին գրասենեակը տեսնել անոնք :

Խմբագիր-Տեօքէն

Յ. Գ. ՍԵՎԱՃԵԱՆ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ռ. Յ. ԳԻՐԻՔՃԵԱՆ